

HILARIA HUNGARICA:
AZ 1717-ES REFORMÁCIÓJUBILEUM MAGYARORSZÁGI
EMLÉKEI ERNST SALOMON CYPRIAN (1673–1745)
GOTHAI KÉZIRATGYŰJTEMÉNYÉBEN

Csepregi Zoltán

A reformáció emlékezetéről 2017-ben rendezett debreceni ReBaKuCS-konferencián négy előadás is foglalkozott az 1717-es bicentenárium magyarországi eseményeivel.¹ Ahhoz képest, hogy hazánk mint a „vértelen ellenreformáció” célpontja természetesen nem lehetett az Európa nagy részére kiterjedő rendezvénysorozat fő helyszíne, a 2018-ban megjelent konferenciakötetben foglaltak jól képviselik azt, amit a kutatás az 1717-es megemlékezésekről eddig megállapított.

A 2017-es előadások visszatérően utalnak Ernst Salomon Cyprian monumentális kiadványára. Cyprian ugyanis nagy szolgálatot tett az utókorak azzal, hogy összegyűjtötte és 1719-ben három részben kiadta a rendezvények programjait, ünnepi szónoklatait, alkalmi nyomtatványait, sőt az emlékérmek leírásait is.²

Cyprian, aki kiterjedt kapcsolatrendszerét³ mozgósította az evangélikus tartományok jubileumi rendeleteinek és a megemlékezésekhez kapcsolódó szövegek összegyűjtésére, a lipcsei kiadóval, Moritz Georg Weidmannal (1686–1743) működött együtt. Főleg kiadói érdek volt az, hogy a kiadvány minél több tarto-

¹ Bitskey István: Vita a reformáció évfordulójáról 1717-ben, in Száraz Orsolya – Fazakas Gergely Tamás – Imre Mihály (szerk.): *A reformáció emlékezete, Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, Debrecen, Egyetemi, 2018, 41–48; Csorba Dávid: A reformáció 1717-es ünnepe Patakon, in Uo., 49–58; Csepregi Zoltán: Félúton a felekezeti identitás megteremtése (1617) és elbúcsúztatása között (1817), Ünneplés és ünneprontás a 18. században, in Uo., 59–67; Verók Attila: Luther és Honterus emlékezete az erdélyi szászoknál a kora újkorban, in Uo., 71–78.

² Ernst Salomon Cyprian: *Hilaria Evangelica, Oder Theologisch-Historischer Bericht Vom Andern Evangelischen Jubel-Fest: Nebst III. Büchern darzu gehöriger Acten und Materien, Deren das Erste, Die Obrigkeitlichen Verordnungen, und viele Historische Nachrichten, Das Andere, Orationes und Programmata [v-bilaa, Das Dritte Eine vollständige Beschreibung der Jubel-Medaillen begreiffet; Mit Kupffern, Summarien und einem nützlichen Register*, Gotha [Leipzig], Weidmann, 1719, VD 18. 90010523. Vö. Harm Cordes: Ernst Salomon Cyprian als Chronist des Reformationsjubiläums von 1717, in Klaus Tanner (ed.), *Konstruktion von Geschichte: Jubelrede – Predigt – protestantische Historiographie*, Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2012, 89–103.

³ Cyprian magyarországi kapcsolatrendszeréhez lásd: Keserű Bálint: Cyprian in Ungarn, in Ernst Koch – Johannes Wallmann (hrsg.): *Ernst Salomon Cyprian (1673–1745) zwischen Orthodoxie, Pietismus und Frühaufklärung*, Gotha, Forschungs- und Landesbibliothek, 1996, 84–95.

mányt érintsen, és ami még fontosabb volt, hogy minél előbb piacra lehessen dobni. A szerkesztői munka eredménye egy több mint ezer oldalt tartalmazó fóliáns lett, mely 1719 húsvétjára hagyta el a sajtót. A mű több mint száz tartomány ünnepségeiről tudósít (hatósági rendeleteket, alkalmi liturgiákat, beszámolókat ismertetve), azonkívül újraközli a legfontosabb egyetemi kiadványok szövegét. Az ünnepi panorámát majdnem 200 emlékérem ábrája és leírása, valamint az összegyűjtött alkalmi nyomtatványok bibliográfiája teszi teljessé.

Cyprian vállalkozása az események dokumentálásán túl nyíltan vállal polemikus (pápaellenes) és apologetikus célkitűzéseket is. A *Hilaria* szándéka a lutheranizmus egységét demonstrálni, mind területi-politikai, mind teológiai értelemben, ráadásul a megemlékezések tartalmi elemei történeti legitimációt is nyújtanak ehhez. Mind az 1719-ben megjelent recenziók, mind a szerkesztőhöz özönlő elismerő levelek jelzik, hogy ez az üzenet elérte olvasóit. Ennek ellenére a kiadó üzleti számításai nem jöttek be, a kényelmetlenül nagy terjedelmű összefoglalás végül nehezen eladhatónak bizonyult és hamar ki is kopott a használatból.

A *Das XCVIII. Capitel. Ungarn, Oesterreich und Schlesien* gyűjtőcím alatt és később egy pótlásként beiktatott jegyzetben összesen 8 oldalnyi szöveget találunk a könyvben Magyarországról,⁴ ami nem is rossz arány tekintve, hogy az ekkor még igencsak hatalmas Svédországnak is ugyanennyi hely jut. A dokumentumok tartalmi ismertetésére alább még visszatérek.

Cyprian fenti gyűjteménye inspirálta az 1717-es németországi emlékezetkultúrát értékelő 2006-os disszertációt is.⁵ Harm Cordes célkitűzésének megfelelően elsősorban nyomtatott forrásokból dolgozik, de alkalmanként Cyprian irathagyatékát is felhasználja. A monumentális kiadvány mögött ugyanis egy még monumentálisabb kéziratmög áll, mely mára ugyan három különböző gothai gyűjteménybe szóródott szét, de – az eredeti kötet számozásából sejtethetően – lényegében hiánytalanul fennmaradt.⁶

A történetileg egybetartozó, de a mai tulajdonviszonyok miatt szétdarabolt kéziratgyűjtemények virtuális összevezetéséről Németországban többnyire a *Kalliope* online-kéziratkatalógus gondoskodik.⁷ Engem is a *Kalliope* vezetett nyomra, ami-

⁴ Cyprian: *Hilaria*, 845–849, 851–854, 1120.

⁵ Harm Cordes: *Hilaria evangelica academica, Das Reformationsjubiläum von 1717 an den deutschen lutherischen Universitäten*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2006.

⁶ A „Hilaria Evangelica” 19 számozott konvolutumának lelőhelye ma: Landesarchiv Thüringen – Staatsarchiv Gotha (a továbbiakban: LATH – StA Gotha), Oberkonsistorium Gen. Loc. 26; valamint Ev.-Lutherische Kirchgemeinde Gotha – Augustinerkloster (tovább: ELKG – AK), 4 A/2 (egy-egy konvolutum olykor több kötetből is állnak). A vállalkozásra vonatkozó levelezésből egy harmadik közgyűjteménybe is jutott: Universität Erfurt – Forschungsbibliothek Gotha.

⁷ <https://kalliope-verbund.info/> (letöltés: 2021. március 27.).

kor magyarországi lelkészek Németországban őrzött levelei után kutatva tavaly a netes találatok között arra a fasciculusra bukkantam, mely lelkiismeretesen összegyűjtötte a „magyarországi 1717” dokumentumait, jóllehet ezek a *Hilariá*-ban csak kivonatolva kaptak helyet. Hogyan szerezte be ezeket Cyprian, és hogy milyen körülmények befolyásolták a szerkesztést, szerencsére mindez nagyrészt kiderül a Gothában fennmaradt levelezésből.

A nyomtatott kézikönyv és mintegy 20 kötetnyi kéziratgyűjtemény tartalmának egybevetéséből az a felismerés is adódik, hogy nemcsak Cypriantól kapott a kiadó magyarországi szövegeket. Pl. Johannes Blasius (1684–1763) trencsényi lelkész latin nyelvű beszámolójának a Trencsénben végzett ünnepi liturgiáról⁸ nincs nyoma a gothai gyűjteményekben. Mivel tudjuk, hogy Weidmann egy másik lipcsei kiadó, Johann Christian Martini (?–1752) témába vágó jelentős terjedelmű anyagát is átvette (miután kettejük rivalizálásából Weidmann került ki győztesen), elképzelhető, hogy más magyarországi közvetítők is továbbítottak szövegeket közvetlenül Lipcsébe.

A következőkben ismertetem ennek az anyaggyűjtésnek a történetét (1718–1719), másrészt azokat az 1717-es ünnepi megnyilvánulásokat, melyeket a fasciculus dokumentálni igyekszik.

A magyarországi dokumentumok összegyűjtését a levelezés tanúsága szerint Cyprian Johann Jacob Langjahr (?–1722) bécsi dán követségi lelkészre bízta. A bécsi protestáns prédikátorok rendszeresen vállaltak hasonló közvetítői megbízásokat.⁹ Jelentős késedelmet okozott azonban Langjahr óvatossága, aki a pozsareváci béke megkötéséig (1718. július 21.) nem mert a „háború dúlta” Magyarország területére lépni (*bey denen schweren kriegs-trouben*).¹⁰ Amikor végül elindult, akkor egészen Sopronig merészkedett (*habe mich selbsten nach Ungarn gewaget*) és az anyaggyűjtést soproni kollégái segítségével végezte el.¹¹ Az ügy iránti lelkesedésében viszont csatolta saját 1717. október 31-én Bécsben elmondott prédikációját is a küldeményhez, ráadásul nem is csak vázlatként, hanem teljes szövegében kidolgozva,¹² sőt, a megjelentetés reményében egy külön címlappal is

⁸ Cyprian: *Hilaria*, 851–852. Ugyanitt a 854. oldal megjegyzése szerint Blasius szövege a Pozsonyból érkezett csomaghoz tartozott.

⁹ Csepregi Zoltán: „...daß er uns einen Correspondenten in Wien ausmache”, Bécsi követségi prédikátorok jelentései, in Csorba Dávid (szerk.): *A vértelen ellenreformáció*, Bp., KRE ETKI – HTK ETKI, 2020, 186–204.

¹⁰ Bécs, 1718.11.05. LATh – StA Gotha, Oberkonsistorium Gen. Loc. 26, Nr. 6: 28r–29v.

¹¹ Bécs, 1718.11.05. LATh – StA Gotha, Oberkonsistorium Gen. Loc. 26, Nr. 6: 27r–v, 30r–v.

¹² LATh – StA Gotha, Oberkonsistorium Gen. Loc. 26, Nr. 6: 17r–26v. Ebből végül csak a záró imádság jelent meg: Cyprian: *Hilaria*, 849–850.

ellátva.¹³ Az összegyűjtött fasciculus eljuttatása természetesen újabb késedelemmel járt, mivel terjedelme és érzékeny tartalma miatt nem lehetett a rendes postára bízni, hanem meg kellett várni vele egy biztonságos alkalmat.¹⁴

Langjahr érezhette, hogy körülményes magyarázkodása a lipcsei kiadó számára gyanúra adhat okot (Cyprian bizalmára talán inkább számított), ezért hitelességének igazolására mellékelte a soproni Johann Andreas Kastenholzról (1682–1724) és a kőszeg–nemescsói Paul Gisekétől (1686–1724) kapott leveleit, melyben azok biztosítják őt segítségükről és együttműködésükről.¹⁵

Giseke azonban nemcsak segítőkészségét, hanem politikai aggályait is kifejezte a levélben: lehetőség szerint névtelen szeretne maradni, sőt, minden Nemescsóra vezető szálát elvarrni, és általában: semmilyen felelősséget nem szeretne viselni a szövegek eljuttatásáért.¹⁶ A névtelenségre vonatkozó kérés utóbb nem teljesült, Gisekét és gyülekezetét megnevezi a kiadvány. Ugyanakkor aggályai is meghallgatásra találtak, mert a jubileumi ünnepegről csak annyit közöl a szerkesztő, hogy azon az uralkodóért s az egész uralkodóházért imádkoztak.¹⁷ (Ebben nyilvánvalóan ki is merült ott a reformációs tematika.)

Az említett biztonságos lehetőség végül 1719 elejéig kellett várni, ekkor, többszöri sürgetésre, január-februárban indított útjukra Langjahr az ünnepi prédikációkat három részletben.¹⁸ Egy perccel sem túl korán, de végül is időben, mert a magyarországi anyag így érdemben gazdagíthatta a húsvétra megjelent kézikönyvet.

A bécsi prédikátor 1719. február 11-i leveléből derül ki, hogy erdélyi próbálkozásait nem koronázta siker: „Erdélyből, ahol pedig a legtöbb prédikátor a mi német egyetemeken tanult, napról napra üres ígéretekkel etetnek és a jubileum ügyében intézett számos levelemet válaszra sem méltatják. Ezek az emberek seényebbek az albizálásban, és amikor adománygyűjtésről van szó, mint amilyen

¹³ „Megalander Evangelicus oder Evangelische jubel-predigt, welche, gleichwie meistens in der gesamtten evangelischen kirchen, also auch mit vorbereufl und genemhaltung zu Wien in Österreich aus dem andern seculo des 1717. ten jahrs, am XXIII. sonntag nach Trinit. den 31. ten Octobr. als am tag vor Aller Heiligen gleichfals feyerlich gehalten und abgeleget, auch hirnechst aus besonderes verlangen, außserhalb lands, zum druck überlassen worden von M[agister] J[ohann] J[acob] L[angjahr].” LATH – StA Gotha, Oberkonsistorium Gen. Loc. 26, Nr. 6: 36r.

¹⁴ Bécs, 1718.11.05. LATH – StA Gotha, Oberkonsistorium Gen. Loc. 26, Nr. 6: 28r–29v.

¹⁵ Sopron, 1718.09.18. LATH – StA Gotha, Oberkonsistorium Gen. Loc. 26, Nr. 6: 31r–v; Nemescsó, 1718.10.08. Uo. 32r–v.

¹⁶ Nemescsó, 1718.10.08. LATH – StA Gotha, Oberkonsistorium Gen. Loc. 26, Nr. 6: 32r–v.

¹⁷ Cyprian: *Hilaria*, 1120. Ugyanez a leleményes összefoglalása itt a soproni ünnepegrnek is.

¹⁸ Bécs, 1719.02.11. LATH – StA Gotha, Oberkonsistorium Gen. Loc. 26, Nr. 6: 15r–26v; Bécs, 1719.02.18. Ev.-Luth. Kirchengemeinde Gotha, Augustinerkloster, 4 A/2: 142r–v.

lelkesek Isten dicsőségének szóbeli és írásbeli hirdetésében.”¹⁹ És bár e tekintetben a magyarországiak sem különbek náluk – folytatja Langjahr –, utóbbiaktól legalább mégis öt ívnyi iratot tudott összegyűjteni, amit rövidesen (mint majd kiderül: egy héttel később) eljuttat Gothába.

Lássuk már a sokat emlegetett öt ívnyi fasciculust, mit tartalmaz, és ez milyen formában jutott el az olvasóközönség elé!

- Paul Giseke Nemescsón elmondott német ünnepi prédikációja vázlatként.²⁰
- Johann Andreas Kastenholz Sopronban elmondott német ünnepi prédikációja.²¹
- A soproni ünnepekhez kapcsolódva az Oedenburgisches Te Deum Laudamus két példányban is.²² A soproniak ezt már 1717-ben kiadták Regensburgban.²³ A szöveg szerzője Giseke szerint Ferdinand Dobner (1659–1730) volt,²⁴ és ezt az éneket figurázza ki a szerző katolikus hitre tért fia, Abraham Egidius Dobner (1693–1741) 1718-ban kiadott szatírájában.²⁵
- Daniel Krman (1663–1740) dunáninneni szuperintendens latin nyelvű felhívása a bicentenárium megünneplésére, Miava, 1717. október 7.²⁶

¹⁹ „Aus Siebenbürgen, darinnen doch die meiste prediger auf unsern teutschen universitaeten vorhin studiret haben, bin mit vergeblicher hofnung über jahr und tag abgespeißet worden und auff meine verschiedene schreiben ihres jubilei halber nicht die geringste antwort bißhero erhalten können. Diese leute sind hurtiger mit ihren kirchen collecten-büchern, und wens zum gelt geben angesehen ist, als eifriger über die münd- und schriftliche ausbreitung der ehre Gottes.” Bécs, 1719.02.11. LATH – StA Gotha, Oberkonsistorium Gen. Loc. 26, Nr. 6: 15r–26v.

²⁰ ELKG – AK, 4 A/2: 138r–141v. Vö. Cyprian: *Hilaria*, 1120.

²¹ ELKG – AK, 4 A/2: 147r–163v. Vö. Cyprian: *Hilaria*, 1120.

²² ELKG – AK, 4 A/2: 164r–169v. Megjelent: Cyprian: *Hilaria*, 852–853.

²³ *Oedenburgisches Te Deum Laudamus, am Christ-ewangelischen Jubel-Fest anno 1717. den 31. Octob. vom dasigen Choro Musico abgesungen und [...] dediciret von Gottlieb Brünler ecclesiae evangelicae ibid. cantore*, Regensburg, Johann Conrad Peeh, 1717, RMK III/18. Nr. 168.

²⁴ Nemescsó, 1718.10.08. LATH – StA Gotha, Oberkonsistorium Gen. Loc. 26, Nr. 6: 32r–v.

²⁵ Abraham Egidius Dobner: *Oedenburgerisches rothes Ay, in welchem die wahre Freud und Hoffnung der Ur-alt-Catholischen Christen eingeschlossen, das ist: Catholische Anmerkungen über das Lutherische Lied, so von denen Uncatholischen an ihrem sogenannten Jubel-Fest, anno 1717. den 31. October, zu Oedenburg feyerlich in ihrem Oratorio gesungen, und nachmals zu Regensburg öffentlich gedrucket worden. Zusammen getragen aus bewehrten Controversisten, und hervorgegeben von denen Catholischen Ständen zu gemeldten Oedenburg*, Wien, Simon Schmid, 1718, RMK III/18. Nr. 353; = *Sopronyi piros tyukomony, melyben a római apostoli pápisták igaz öröme, és reménysége bé-rekesztettek. Az-az: fejtegető valóságok, melyek 1718-ban nemes Soprony városra cath. pápista rendeitől német nyelven világosságra adattak Bétsben; nemzetiünk kedvéért pedig 1719-ben magyarra fordítottak és [...] Francz Máttyás [...] költségével ki-nyomtatattak. Tudni-illik, egy új jubilaemi öröm ének ellen, mely a lutherános vallás 200-dik eszt. jubilaemos innepe napján, a sopronyi ekelesia imádságos házában [...] énekelletett, és Ratizbonaban ki-is nyomtatott*, Kassa, Akadémia, 1719, Petrik 1: 542.

²⁶ ELKG – AK, 4 A/2: 144r–145v. Megjelent: Cyprian: *Hilaria*, 845–847. Másolata megtalálható a pozsonyi líceum kéziratai között is: Lyceálna knižnica v Bratislave, Rukopisné fascikle, Nr. 299, 21: 2–5.

- Krman (eredetileg cseh) miavai ünnepi prédikációja latin nyelvű vázlatként.²⁷
- Krman latin nyelvű levélváltása Johann Georg Schreiber modori evangélikus felügyelővel a bicentenárium megünnepléséről, Miava, 1717. október 10. és Modor, 1717. október 15.²⁸
- Egy német nyelvű összefoglaló beszámoló a magyarországi megemlékezésekről (*Relation von Ungarn*), Pozsony, 1718. február 21.²⁹
- Egy német nyelvű levél kivonata arról, hogy a soproni reformációjubileumot aratási hálaadásnak álcázva tartották meg, Bécs, 1717. november 6.³⁰

A Gothában őrzött kéziratokhoz képest a *Hilariában* többletként jelentkezik Krman csehből németre fordított jubileumi imája „az ifjabb lelkészek számára” (*in gratiam juniorum V.D.M.*).³¹ Csak találgatni tudunk, miért volt az ifjabbaknak nagyobb szükségük erre a mintára, mint az idősebbeknek. Talán azért, mert az előző 1667-es évforduló idején még nem éltek? De hiszen a mintát megfogalmazó Krman is csak négyéves volt akkoriban!

A pozsonyi eredetű *Relation von Ungarn* a fent már felsorolt eseményeken túl említést tesz arról, hogy Pozsonyban a szüreti hálaadás úrvacsorai szertartásába foglalták bele Georg Ferdinand Gleichgroß (1668–1721) és Johann Christian Mirus (1656–1719) a reformációi megemlékezést, míg a megelőző nap, szombaton pedig az iskolában rendezett Bél Mátyás (1684–1749) ünnepi disputációt. A bányavárosokban és a felső-magyarországi szabad királyi városokban az évfordulót viszont teljes hallgatás övezte. Torkos András (1669–1737) győri és Bárány György (1682–1757) nagyvázsonyi lelkészek ellenben 1718-as újévi prédikációjukat szentelték a hitújítás témájának.³² Úgy látszik, a végvárak e tekintetben is nagyobb szabadságot élveztek. Kérdés, ki lehetett a pozsonyi jelentéstevő, akinek 1718-as levelei nem őrződtek meg a gothai gyűjteményekben. Esélyes erre a szerepre Bél Mátyás, akinek 1726-ból maradt fenn Cypriannak írott levele,³³ és Johann Andreas Rabacher (1686–1768), aki 1727 és 1735 között hat levelet intézett Cyprianhoz (mai lelőhelyük: Forschungsbibliothek Gotha).

²⁷ ELKG – AK, 4 A/2: 174r–182v.

²⁸ ELKG – AK, 4 A/2: 143r–v, 146r–v. Másolata megtalálható a pozsonyi líceum kéziratái között is: Lyceálna knižnica v Bratislave, Rukopisné fascikle, Nr. 299, 21: 1–2.

²⁹ ELKG – AK, 4 A/2: 173r. Megjelent: Cyprian: *Hilaria*, 854.

³⁰ ELKG – AK, 4 A/2: 172v. Ennek hatására az *Oedenburgisches Te Deum Laudamus* a kézikönyv tartalomjegyzékében és a megfelelő fejezet feliratában aratási hálaadásként szerepel, jóllehet a költemény címe éppen nem ezt állítja.

³¹ Cyprian: *Hilaria*, 848–849.

³² ELKG – AK, 4 A/2: 173r. Megjelent: Cyprian: *Hilaria*, 854.

³³ Szelestei N. László: *Bél Mátyás levelezése*, Bp., Balassi, 1993, 158–159 (256. sz.).

A szerkesztőtől, Cypriantól származik a kézikönyvnek egy rövid jegyzete,³⁴ mely a magyar egyházak elnyomatásával mentegeti az anyag szegényes voltát. A legtöbb helyen csak csendben tudtak ünnepelni – érvel Cyprian –, és csak az uralkodóért való könyörgés volt ebből nyilvános. Sorait ezzel zárja: „Nem is szabad az elnyomott egyházban élő testvérek óvatosságát és körültekintését, melyre mindenütt szükség van, hibájukul róni föl. Mert jobb az, ha bármilyen egyház van, mint ha semmilyen. Másutt is vannak a pápaság közepette rejtőzködő közösségeink. De ezekről írni annyit tenne, mint a farkasnak utat mutatni az akol felé.”

RÖVIDÍTÉSEK

- Petrik – PETRIK Géza: *Magyarország bibliográfiája / Bibliographia Hungariae, 1712–1800*, 1–4, Bp., Dobrowsky, 1888–1892.
- RMK III/18 – DÖRNYEI Sándor–SZÁVULY Mária (szerk.): *Régi Magyar Könyvtár III/XVIII. század: magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai*, 1–2., Bp., OSZK, 2005.
- VD18 – *Das Verzeichnis Deutscher Drucke des 18. Jahrhunderts, Online-Datenbank*. Göttingen: Niedersächsische Landesbibliothek, 2017–2021, www.vd18.de.

PRIMÉR FORRÁSOK

- CYPRIAN, Ernst Salomon: *Hilaria Evangelica, Oder Theologisch-Historischer Bericht Vom Andern Evangelischen Jubel-Fest: Nebst III. Büchern darzu gehöriger Acten und Materien, Deren das Erste, Die Obrigkeitlichen Verordnungen, und viele Historische Nachrichten, Das Andere, Orationes und Programmata Jubilæa, Das Dritte Eine vollständige Beschreibung der Jubel-Medaillen begreiffet; Mit Kupffern, Summarien und einem nützlichen Register*, Gotha [Leipzig], Weidmann, 1719, VD 18. 90010523.
- DOBNER, Abraham Egidius: *Oedenburgerisches rothes Ay, in welchem die wahre Freud und Hoffnung der Ur-alt-Catholischen Christen eingeschlossen, das ist: Catholische Anmerkungen über das Lutherische Lied, so von denen Uncatholischen an ihrem sogenannten Jubel-Fest, anno 1717. den 31. October, zu Oedenburg feyerlich in ihrem Oratorio gesungen, und nachmals zu Regensburg öffentlich gedrucket worden. Zusammen getragen auss bewehrten Controversisten, und hervorgegeben von denen Catholischen Ständen zu gemeldten Oedenburg*, Wien, Simon Schmid, 1718, RMK III/18. Nr. 353.
- DOBNER, Abraham Egidius: *Sopronyi piros tyukmony, mellyben a római apostoli pápisták igaz öröme, és reménysége bé-rekesztettek. Az-az: fejtegető valóságok, mellyek 1718-ban nemes Soprony városa cath. pápista renditől német nyelven világosságra adattak Bétsben; nemzetünk kedvé-*

³⁴ Cyprian: *Hilaria*, 853.

ért pedig 1719-ben magyarrá fordítottak és [...] Francz Mátyás [...] költségével ki-nyomatattak. Tudni-illik, egy új jubilaemi öröm ének ellen, mely a lutherános vallás 200-dik eszt. jubilaemus innepe napján, a sopronyi ekklesia imádságos házában [...] énekeltetett, és Ratizbonaban ké-is nyomtatott, Kassa, Akadémia, 1719. Petrik 1: 542.

Oedenburgisches Te Deum Laudamus, am Christ- evangelischen Jubel-Fest anno 1717. den 31. Octob. vom dasigen Choro Musico abgesungen und [...] dediciret von Gottlieb Brünler ecclesiae evangelicae ibid. cantore, Regensburg, Johann Conrad Peeh, 1717, RMK III/18. Nr. 168.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BITSKEY István: Vita a reformáció évfordulójáról 1717-ben, in Száraz Orsolya – Fazakas Gergely Tamás – Imre Mihály (szerk.): *A reformáció emlékezete, Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, Debrecen, Egyetemi, 2018, 41–48.
- CORDES, Harm: *Hilaria evangelica academica, Das Reformationsjubiläum von 1717 an den deutschen lutherischen Universitäten*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2006.
- CORDES, Harm: Ernst Salomon Cyprian als Chronist des Reformationsjubiläums von 1717, in Klaus Tanner (ed.), *Konstruktion von Geschichte: Jubelrede – Predigt – protestantische Historiographie*, Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2012, 89–103.
- CSEPREGI Zoltán: Félúton a felekezeti identitás megteremtése (1617) és elbúcsúztatása között (1817), Ünneplés és ünnepontás a 18. században, in Száraz Orsolya – Fazakas Gergely Tamás – Imre Mihály (szerk.): *A reformáció emlékezete, Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, Debrecen, Egyetemi, 2018, 59–67.
- CSEPREGI Zoltán: „...daß er uns einen Correspondenten in Wien ausmache”, Bécsi követségi prédikátorok jelentései, in Csorba Dávid (szerk.): *A vértelen ellenreformáció*, Bp., KRE ETKI – HTK ETKI, 2020, 186–204.
- CSORBA Dávid: A reformáció 1717-es ünnepe Patakon, in Száraz Orsolya–Fazakas Gergely Tamás–Imre Mihály (szerk.): *A reformáció emlékezete, Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, Debrecen, Egyetemi, 2018, 49–58.
- KESERŰ, Bálint: Cyprian in Ungarn, in Ernst Koch–Johannes Wallmann (eds.): *Ernst Salomon Cyprian (1673–1745) zwischen Orthodoxie, Pietismus und Frühaufklärung*, Gotha, Forschungs- und Landesbibliothek, 1996, 84–95.
- SZELESTEI N. László (szerk.): *Bél Mátyás levelezése*, Bp., Balassi, 1993.
- VERÓK Attila: Luther és Honterus emlékezete az erdélyi szászoknál a kora újkorban, in Száraz Orsolya–Fazakas Gergely Tamás–Imre Mihály (szerk.): *A reformáció emlékezete, Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, Debrecen, Egyetemi, 2018, 71–78.

ABSTRACT

Zoltán Csepregi: *Hilaria Hungarica.*

Memories of the 1717 Reformation Jubilee in Hungary in the Manuscript Collection of Ernst Salomon Cyprian (1673–1745) of Gotha

Ernst Salomon Cyprian did a great service to posterity by compiling the documents of the Reformation anniversary in 1717 and publishing them in 1719. He entrusted the preacher to the Danish embassy in Vienna, Johann Jacob Langjahr, with collecting the documents from Hungary and Transylvania. After the peace treaty of Passarowitz (1718), the Danish preacher finally got to Sopron, where he asked his fellow ministers for help with collecting material. He also sent his own Vienna sermon of October 31, 1717 in full text to Cyprian. The expedition of the extensive fascicle caused him concern and the printer further delay, because the sensitive material could not simply be sent by post, on the contrary, one had to wait for a safe opportunity to smuggle the five-sheet bundle out of the Habsburg Empire. The safe opportunity mentioned above was delayed until the beginning of 1719, when, after repeated urgings, Langjahr forwarded the collected commemorative speeches and sermons. Moreover, at the right time, because the material from Vienna and Hungary actually enriched the handbook published at Easter 1719. There are in all ten pages about the celebrations in Hungary and Vienna. On the other hand, it turns out from Langjahr's letter of February 11, 1719 that his attempts in Transylvania were not crowned with success at all.

Keywords: Reformation bicentenary, sermon, correspondence, Habsburg Empire, smuggling